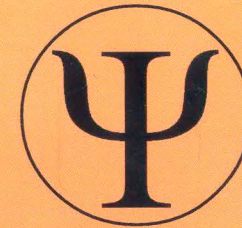

**ПРОБЛЕМИ
ЗАГАЛЬНОЇ**

**ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА
НАПН УКРАЇНИ**

**Том XIII,
частина 2**

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ
імені Г.С. КОСТЮКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АПН УКРАЇНИ

Т. Максименко

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної АПН України

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Том XIII, частина 2

За редакцією академіка С.Д. Максименка

Київ – 2011

ББК 88я43

ISSN 2077-2289

П 78

Наукове видання

Видається з 1999 р.

Друкується за ухвалою Вченої ради

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації серія КВ № Т5089-3661Р від 21.04.2009 р.

Редакційна колегія:

С.Д. Максименко (гол. ред.), дійсний член НАПН України,
докт. психол. н., **М.-Л.А. Чена** (заст. гол. ред.), канд. психол. н.,
Ю.Т. Рождественський (відповідальний секретар), канд. психол. н.,
Н.М. Бугайова (відповідальний секретар), канд. психол. н., **Н.В. Чепелєва**,
академік НАПН України, докт. психол. н., **М.Й. Боришевський**, член-кор.
НАПН України, докт. психол. н. **В.О. Моляко**, дійсний член НАПН
України, докт. психол. н. **Г.О. Балл**, член-кор. НАПН України,
докт. психол. н. **Н.Ю. Максимова**, докт. психол. н. **С.І. Болтівець**,
докт. психол. н., професор. **В.В. Клименко**, докт. психол. н., професор.
В.В. Москаленко, докт. філософ. н., професор.

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т.ХІІІ,
част. 2. – К., 2011. – 472 с.

У збірці висвітлюються актуальні проблеми загальної та педагогічної
психології. Збірка адресована як фахівцям, так і тим, хто цікавиться
сучасним станом психологічної науки.

Внесено до оновленого переліку наукових фахових видань України
постановою президії ВАК України від 10.03.10. №1-05/2.

О.І. Кузьменко - літературний редактор

В.С. Пастушенко - технічний секретар

О.І. Кузьменко - коректура

© Інститут психології імені Г.С. Костюка — підготовка,
впорядкування, 2011.

© «ГНОЗІС» — видавництво 2011.

ЗМІСТ

Т.В. Алексєєва

Соціально-психологічні аспекти становлення особистості як суб'єкта
майбутньої професійної діяльності в умовах вишу.....9

О.В. Анопрієнко

Стиль батьківської поведінки як детермінанта виникнення та
подолання тривожності у підлітковому віці.....17

І. Брецько

Депривація сімейного спілкування як основний негативний
чинник психоемоційного вигорання підлітків.....24

Т.Ю. Бубряк

Образ професії як механізм формування самоідентичності.....32

Л.Н. Вакуленко

Особливості психологічних типів реагування хворих з вестибулярною
дисфункцією в залежності від генезу вестибулярних порушень.....39

Н. Видолоб

Спрямовання професійного й екзистенційного розвитку фахівця
в процесі навчання у ВНЗ.....50

К.О. Вороніна

Історія розвитку сімейної психотерапії.....58

В.І. Вус

Особливості застосування методик аксіологічного аналізу
в процесі релігійної освіти.....65

О.Ю. Воронова

Самооцінка як умова формування професійної «Я-концепції» 73

С.Й. Гаваши

Формування світоглядних уявлень підлітків засобами
художньої творчої культури.....80

О.О. Музичук Сензитивність молодшого шкільного віку для розвитку особистісних цінностей у синергетичному контексті.....	267
Я.Г. Невідома Взаємозв'язок групового статусу та соціальних здібностей: результати дослідження.....	276
А.І. Оверченко Психологічні особливості правосвідомості підлітків, схильних до правопорушень.....	283
О.О. Олійник Мисленнєва діяльність як умова формування адекватної самооцінки.....	291
О.Л. Пахомова Роль діалогічної стратегії навчання в професійній підготовці майбутніх психологів.....	299
О.Ю. Пилипчук Принципи та методи формування професійного образу-Я майбутніх менеджерів.....	309
Л.В. Пляка Психологічне здоров'я студентів як психологічна проблема.....	315
Н.С. Полудьонна Підходи та концептуальні засади вивчення індивідуально- психологічних властивостей особистості.....	322
О. Полунін Дрейф тривалості суб'єктивного теперішнього як феномен у переживанні часу.....	329
О.П. Проскурняк Психолого-педагогічні засоби підвищення рівня готовності до материнства.....	338

Ю. Т. Рождественський Питання психології в курсі «Етики» Стефана Калиновського.....	345
З.А. Сивогракова Особливості афективно-смыслових аспектів особистості студентів як психологічних детермінантів подолання життєвих труднощів.....	352
О.М. Скоблик Інтелектуальний розвиток дітей у сім'ї.....	360
З.В. Спринська Емоційна сфера обдарованої дитини.....	367
О.В. Старинська Свободоздатність як ознака інтелектуальної ініціативності учнів.....	376
Н.І. Стовба Когнітивний досвід як складова професійного досвіду.....	386
Н.І. Тавровецька Трансформація особистості як механізм формування Я-образу.....	393
М.І. Тепла Вплив ціннісних орієнтацій на формування особистості.....	399
С.І. Улинець Психологічні засади організації групової роботи з учнями початкових класів.....	407
Г.В. Чайка Залежність Я-концепції від вибору комп'ютерних ігор: дослідження методами психосемантики.....	415
О.А. Чала Порушення адаптації першокурсників ВНЗ як чинник їх деструктивної конфліктності.....	423

Висновки. Проведений нами аналіз професійної програми показав, що зміст чинної системи підвищення кваліфікації має здебільшого інформативну форму, відповідає тільки формальним вимогам професійного зростання та передбачає (але не забезпечує) можливість розвитку професійних компетенцій. Також узагальнення теоретичних джерел і наш багаторічний досвід практичної роботи засвідчують існування цілої низки проблем (фінансових, правових, функціональних, тощо) у системі підвищення кваліфікації. Узагальнюючи отримані результати, робимо висновок, що психолого-педагогічний зміст освіти державних службовців у системі підготовки та підвищення кваліфікації потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, він повинен мати більш психологічну, органічну природу, бути детермінований структурою змісту професійної діяльності та характером спілкування у процесі її реалізації.

Література

1. Протасова Н.Г. Теоретичні основи навчання державних службовців у системі підготовки та підвищення кваліфікації. – К., 2000. – 160 с.
2. Протасова Н.Г. Гуманізація післядипломної освіти педагогів. – К., 1998. – 151 с.
3. Закон України про державну службу. – 1995. – №1. – С.9–28.
4. Комплексна програма підготовки державних службовців: затверджено Указом Президента України від 9 листопада 2000 р. №1212/2000 / Уряд. кур'єр. 2000. – 6 груд. – №227.
5. Міляєва В.Р. Роль професійної компетентності в процесі підвищення кваліфікації державних службовців // Актуальні проблеми психології // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2009. – Том 18. – Частина 2. – С.129–142.

В статье проводится анализ психолого-педагогического содержания обучения и повышения квалификации государственных служащих, выделяются его основные свойства и структура. Представлен анализ типовой профессиональной программы подготовки и повышения квалификации государственных служащих, в которой отражена структура содержания обучения. Обоснован вывод о том, что содержание является основным понятием, определяющим эффективность развития профессиональной компетентности государственных служащих в процессе повышения квалификации.

Ключевые слова: психолого-педагогическое содержание обучения и повышения квалификации государственных служащих, учебная среда, профессиональная программа, образовательная среда, ключевые, функциональные и должностные компетенции.

The article analyzes the psychological and pedagogical content of teaching and training of civil servants, distinguished its basic properties. The analysis of types of professional training and advanced training of civil servants, which reflects the

structure of learning content. The conclusion that the content is a key concept in determining the effectiveness of the development of professional competence of civil servants in the course of training.

Key words: psycho-pedagogical content of teaching and training of civil servants, learning environment, professional program, learning environment, the key, functional, and officials of competence.

О.О. Музичук

СЕНЗИТИВНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ У СИНЕРГЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті проаналізовані психологічні особливості формування особистісних цінностей у молодших школярів як певних новоутворень цього віку, які трансформуються в самоорганізуючу систему в залежності від соціальних та особистісних чинників.

Ключові слова: цінність, особистісні цінності, сензитивність, синергетика, особистісний смисл.

Молодший шкільний вік – це особливий вік у житті дитини, оскільки цей вік є віком перебудови, руйнації старих схем відображення дійсності та зародження нових, зумовлених віковою кризою, новим способом діяльності та соціальних стосунків. Надбання дошкільного віку стають підґрунтям та базовими утвореннями для психічного розвитку дітей у молодшому шкільному віці.

Особливості розвитку психіки у молодшому шкільному віці найбільш ґрунтовно та змістовно розглянуті у роботах Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова [18] та їх послідовників А.К. Дусавицького [20], Г.П. Цукерман [19]. Також, вікові аспекти цього періоду були описані в роботах Л.І. Божович [21].

Н.І. Непомнящей [6], Л.Ф. Обухової [17].

Аналізуючи праці вищезазначених вчених можна зазначити, що такі феномени як: зміна виду діяльності, зміна способів пізнавальної діяльності на основі образів та вербалізації предметів, вміння виділяти головне, вміння вирішити та поставити завдання, виникнення субпідрядності мотивів, інтенсивне формування прийомів запам'ятовування, розвиток вольових процесів, розвиток операційного та образного мислення, оволодіння поняттями, доволіність психічних процесів створюють передумови та зумовлюють сензитивність молодшого шкільного віку для розвитку системи особистісних цінностей в учнів.

Проблема цінностей завжди була актуальною і привертала увагу філософів, соціологів, педагогів, психологів та вчених інших наукових галузей. Система цінностей – це ланка, що пов'язує індивіда із суспільством,

включає його в систему суспільних відносин. Зокрема, у філософії цінності розглядаються як нормативна форма орієнтації людини в соціальній і природній реальності, форма, яка "кодує" зміст об'єктів і законів діяльності індивіда у вигляді готових регуляторів і оцінок [13].

Особливого значення проблемі цінностей надають педагоги і психологи. Так В.А. Сухомлинський наголошував, що від того як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що вийшло в її розум і серце від оточуючого світу, – від цього у визначній мірі залежить, якою людиною стане сьогоднішнє дитя [22].

У сучасній психологічній науці питання цінностей досліджено досить ґрунтовно і різнобічно. Визначено природу та сутність цінностей (Д.А. Леонтьєв [5], М.Й. Боришевський [1], Г.Л. Будинайте, Т.В. Корнилова [2], А.П. Лазарчук [3], В.Ф. Сержантов [10]) здійснено їх класифікацію (Н.В. Ульянова [12]). Однак, питання сензитивності формування механізмів і засвоєння цінностей у віковому аспекті, зокрема, молодшому шкільному віці у синергетичному контексті залишається відкритим.

Мета цієї статті – з'ясувати в чому саме полягає сензитивність молодшого шкільного віку у розвитку особистісних цінностей, як вікова криза впливає на цей розвиток.

Особистісні цінності виступають для молодших школярів як система понять на рівні другої сигнальної системи. Саме оволодіння понятійною сферою починає відбуватися у молодшому шкільному віці коли діти у школі вчаться оперувати не самими предметами, а їх образами, відображеними у поняттях. У цей період відбувається криза розвитку особистості, оскільки руйнується стара напрацьована система операційного мислення на рівні предметів і починає зароджуватися система образного та операційного мислення на рівні уявлень.

Сензитивність молодшого шкільного віку у плані самоорганізації структури особистісних цінностей полягає в тому, що саме перехід їх діяльності від ігрової до навчальної знаменує собою факт розчинення ігрових моментів, які спрямовані на отримання задоволення від гри та впровадження вчителями структурованої та чітко регламентованої діяльності спрямованої на вирішення певних конкретних завдань, що вимагають вольових зусиль для їх вирішення.

Розчинення ігрових елементів діяльності приводить до певного хаосу у системі сприймання та мислення молодших школярів. Цей своєрідний хаос відповідає синергетичним законам еволюційного розвитку особистості, коли спочатку система приходить у первозданну хаотичну зовнішню однорідність, а потім із неї поступово починають відокремлюватися системні блоки, що надалі систематизуються у концептуальні групи, що відповідають за певні функціональні завдання в онтогенетичному розвитку особистості. Це підтверджується у сучасних дослідженнях С.Д. Максименко, М.-Л.А. Чепи, Н.М. Бугаєвої, де зазначається, що: "У віковому аспекті рівні розвитку були поєднані із загальноприйнятими віковими кризами і стадіями стабільного розвитку. Згідно моделі, виникнення чергової нової якості людини є

результатом певної кризи, що породжує якісно своєрідний спосіб інтеграції істотних складових психіки, що дає поштовх до нової диференціації та приводить до кризи і необхідності інтеграції на нових принципах існування" [15, с. 629]. Подібні явища найкраще спостерігаються у феноменах протиріч, що виникають у дошкільному та у молодшому шкільному віці.

До кінця дошкільного віку складається ціла система протиріч. Наприклад, це протиріччя між збільшеними інтелектуальними можливостями дитини і специфічно «дошкільними» способами їх задоволення. При цьому інтелектуальна сфера дитини вже не тільки в певній мірі готова до систематичного навчання, але і вимагає його. Це протиріччя поширюється і на сферу особистості. Так, у цей час дитина прагне до самоствердження у таких видах діяльності, які вже підлягають, раніше недоступній громадській оцінці і охоплюють сфери життя дитини. У цьому плані у неї розкриваються важливі аспекти самоорганізаційних феноменів, синергетичних явищ, які дозволяють нівелювати ситуативні протиріччя і перейти на вищий рівень її психічного розвитку.

Концептуальне поле синергетики дозволяє доповнити теоретичні та практичні підходи, орієнтовані на вивчення урівноважених систем; синергетика дозволяє вивчати системи, яким притаманні як еволюційні, так і біфуркаційні шляхи розвитку. Характерним є те, що стадії розвитку в "каналах еволюції" переривають катастрофи в "точках біфуркації", де відбувається розпад підсистем, що вичерпали потенції інерційного сталого розвитку, який відбувається в полі дії атрактора, тобто в деякій обмеженій області тяжіння одного із стабільних чи квазістабільних станів системи. У цьому випадку під впливом обставин стан системи стає несумісним із дією атрактора і він дезактуалізується за рахунок втрати того стану, який визначав область "притягування", а у результаті цього система відносно швидко переходить у поле дії нового атрактора. Означена перебудова системи називається катастрофою або біфуркацією [16, 1].

Синергетичні закономірності функціонування навколишньої дійсності відкривають нові принципи суперпозиції, утворення складного еволюційного цілого із частин, побудову складних структур, що розвиваються із простих. Об'єднання структурне зводиться до їх простого додавання: має місце перекриття областей локалізації структур з дефектом енергії. Ціле вже не дорівнює сумі частин. Воно не більше і не менше суми частин, воно якісно інше. Надалі з'являється і новий принцип узгодження частин у ціле: встановлення загального темпу розвитку частин, що входять до цілого (співіснування структур різного віку в одному темпосвіті).

Синергетика також дає знання про те, як належним чином оперувати зі складними системами і як ефективно керувати ними. Виявляється, що головним виступає – не сила, а правильна топологічна конфігурація, архітектура впливу на складну систему (середовище). Малі, але вірно організовані – резонансні – впливи на складні системи надзвичайно ефективні. У цьому випадку вражає те, що ця властивість складної організації була помічена ще тисячоліття тому родоначальником даосизму Лао-цзи і виражена

у формі: слабке перемагає сильне, м'яке перемагає тверде, тихе перемагає голосне і т.ін. [11, 3]

В той же час, синергетика розкриває закономірності і умови протікання швидких, лавиноподібних процесів і процесів нелінійного, самостимулюючого росту, де процеси які почали розвиватися перетворюються в самоорганізуючу систему у відповідності до однорідних та різнорідних процесів. [11, с. 4-5]

Такі подібні процеси по своїй сутності можна спостерігати, коли дитина готова до прийняття нової соціальної позиції школяра, й активно прагне до неї. Її психіка є вже достатньо зрілою по-перше, для засвоєння правил поведінки і, по-друге, для оволодіння цілями й способами систематичного навчання. Психологічна готовність до школи не тотожна фізичній (фізіологічній). Перша включає в себе процеси, залежні від системи вимог, які школа надає дитині. Пов'язані вони зі зміною соціальної позиції дитини в суспільстві, а також зі специфікою навчальної діяльності в молодшому шкільному віці [9, с. 338].

Докритична фаза розвитку особистості дитини характеризується тим, що вона цілком задоволена грою і що у неї майже не сформовані передумови переходу від ігрової діяльності до навчальної. У критичній фазі дитина може відчувати себе готовою до школи, але вже спочатку може переживати перші неуспіхи і часто виявляє падіння інтересу до навчання.

У грі відкривається розуміння того факту, що у дорослих існує певна функціональна поведінка, необхідність виконання відповідних зобов'язань та норм поведінки. Дитина намагається відтворювати цю поведінку дорослих у грі. Тим самим гра створює одну з найважливіших передумов майбутнього переходу до навчання – орієнтацію на соціальну поведінку дорослих.

Після етапу поліпшення гри дитина починає тягнутися до неігрових форм діяльності – спочатку до продуктивних (сюжетне малювання, ліплення, конструювання), а потім і до соціально значущої і оцінюваної дорослими діяльності (допомога по дому, виконання доручень дорослих, пізнавальна діяльність і т.п.), тим більше що старший дошкільник відчуває себе цілком готовим до її здійснення [9, с. 335].

Нова соціальна ситуація розвитку вимагає від дитини особливості діяльності – навчальної. Коли дитина приходить до школи, навчальної діяльності як такої ще немає, і вона повинна бути сформована у вигляді умінь вчитися. Саме це і є специфічним завданням молодшого шкільного віку. Головна трудність, яка зустрічається на шляху цього формування, – те, що мотив, з яким дитина приходить до школи, не пов'язаний з вмістом тієї діяльності, яку він повинен виконувати в школі. Він бажає виконувати соціально значиму й соціально оцінювану діяльність, а в школі необхідна пізнавальна мотивація [9, с.349].

Довільність, внутрішній план дії і рефлексія – основні новоутворення молодшого шкільного віку. Крім того, в рамках оволодіння навчальною діяльністю перебудовуються, удосконалюються всі психічні процеси [9, с.351].

Особистісні цінності як феномен виступає важливим новоутворенням у молодшому шкільному віці, оскільки учні в цей період починають оволодівати знаннями і у них починають формуватися вміння та навички на відповідному

функціональному рівні. Ці знання набирають особливого рівня значущості, залежно від мотивів та цілей школярів.

Згідно положень Н.І. Непомнящей, дитина спочатку виділяє певну сторону дійсності, потім поєднує її з певним емоційним станом та почуттям "я". Якщо такий зв'язок не утворюється, то об'єктивно виділені, фіксовані зовні сторони дійсності не закріплюються для дитини, не стають для неї особистісно-значущими. Також вона стверджує, що провідним компонентом структури особистості виступає складне утворення, що є узагальненою формою мотивації, спрямованості та самосвідомості особистості. Це психологічне утворення отримало назву особистісної цінності. За її визначенням цінністю є "синтез власно-особистісного (виділення та цінність свого "я", зміст емоційних переживань) і виділення певної сторони діяльності; тому вона визначає як сферу спрямованості, так і особливості бачення дійсності, тобто особливим чином детермінує діяльність та свідомість [6, с.34].

Домінування певних цінностей у молодших школярів зумовлює формування певної системи їх особистісних цінностей. У дослідженнях М.Є. Котової було визначено декілька типів цінностей і встановлена залежність шкільної успішності від типу цінності. Виявилось, що найвища успішність у тих школярів, у яких домінує цінність пізнавальної діяльності. Найбільша кількість невстигаючих складає група дітей з цінністю реально-практичного функціонування. Крім того, були виявлені зміни співвідношення типів цінностей з I по IV клас. У дітей I класів переважають цінності реально-практичного функціонування, то у IV класів – діти з цінністю відношень з людьми та спілкування. При цьому, на фоні певної динаміки типів цінності в учнів I-IV, V-VI класів, у одної і тієї ж дитини виступає відносна стійкість типу цінності виявленого при вступі до школи і зберігаються на протязі 4 - 6 років. А це, в свою чергу, призводить до стійкості, консерватизму та інших компонентів структури особистості та механізмів діяльності, до затримки

(при певних типах цінностей) на низьких рівнях їх розвитку [7, с.34-35].

М.Й. Боришевський зазначає, що "певна система цінностей втілюється, опредмечується у тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, в якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення з явища "зовнішнього" на явище "для себе", тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктивно-значущі для самого індивіда" [1, с.22].

В концепції суб'єктно-об'єктних взаємодій, представленою теорією діяльності А.Н. Леонтьєва поняття суб'єктивних цінностей у певній мірі асоціюється з поняттям значущості, що передбачає зв'язок індивідуальної представленості значення з емоційно-мотиваційною сферою [4].

В.Ф. Сержантов у своїх роботах, спираючись на концепції А.Н. Леонтьєва, робить висновок, що всяка цінність характеризується двома властивостями – значенням і особистісним смислом. Особистісний смисл цінностей – це їх відношення до потреб людини. Він визначається як об'єктом, що виконує функцію цінностей, так і залежить від самої людини. Значення цінності є

сукупність суспільно-значущих якостей, функцій предмета чи ідей, які роблять їх цінностями у суспільстві.

Цінності стають фактом свідомості завдяки досвіду. Оскільки природа досвіду соціальна та одночасно індивідуальна, цінності також набувають двоякий характер. Вони соціальні, оскільки зумовлені досвідом у зв'язку з положенням людини у суспільстві, системою виховання, системою засвоєних нею від суспільства та соціальних груп значень, та одночасно індивідуальні, оскільки в них зосереджений неповторний життєвий досвід даної особи, своєрідність її інтересів та потреб, її звички та засвоєні типи поведінки [10, с.176].

Таким чином, ми бачимо, що особистісна програма складається зі свідомих і підсвідомих компонентів. Центальною ланкою та ядром цієї програми є ціннісні орієнтації, що утворюються у свідомості особистості як акт оцінювання важливості цінностей і є процесом ціннісної орієнтації, її когнітивним компонентом. А функціонують вони через результативний компонент ціннісних орієнтацій (їх у літературі називають "фіксованими диспозиціями" та "смысловими настановами", які задають не самі мотиви, а площину відношень між ними, а також принципи співвідношень мотивів і цілей [14, с.134].

Формування особистісних цінностей у молодшому шкільному віці починає набувати самоорганізуючої системи на основі визначення особистісних пріоритетів. У цьому плані на перше місце виступає синергетичний аспект у розвитку особистісних цінностей.

Першочерговим проявом синергетичних явищ виступає те, що складноорганізованим системам неможна нав'язувати шляхи їх розвитку. Важливо зрозуміти, як сприяти їх власним тенденціям розвитку, як виводити системи на ці шляхи, які закони спільного життя природи та людства. У цьому випадку проблема керованого розвитку набуває, таким чином, форму проблеми самокеруючого розвитку.

Наступним феноменом виступає те, що синергетика демонструє нам, яким чином і чому хаос може виступати в якості першопричини зародження явищ навколишньої дійсності, конструктивного механізму еволюції, відповідає на питання як з хаосу власними силами може розвиватися нова самоорганізуюча система.

Через хаотичні прояви явищ навколишньої дійсності та психічних процесів внутрішнього світу особистості здійснюється зв'язок різних рівнів організації систем мікро та макро космосу. У відповідні моменти – моменти нестійкості – малі обурення, флуктуації можуть розростатися в макроструктури. Із цього загального уявлення витікає, що зусилля, дії окремої людини не безплідні, вони не завжди повністю розчинені, нівельовані в загальному русі соціуму. В особливих станах нестійкості соціального середовища, у певні критичні періоди розвитку як суспільства, так і особистості, дії кожної окремої людини можуть впливати на макросоціальні процеси. Звідси витікає необхідність усвідомлення кожною людиною величезного вантажу відповідальності за долю всієї соціальної системи, всього суспільства.

У наступній своїй функції синергетика свідчить про те, що для складних систем, як правило, існує декілька альтернативних шляхів розвитку. Вони підкреслюють те, що еволюційний шлях не є єдиним, відсутність жорсткої визначеності зводить основу для позиції песимізму есхатологічного сенсу. У цьому випадку зміцнюється надія в особистості на здійснення можливості вибору шляхів подальшого її розвитку, саме таких, які влаштували б людину і разом з тим не були руйнівними для природи.

Хоча шляхів еволюції (цілей розвитку) багато, але у виборі шляху в точках розгалуження (точках біфуркації), тобто на певних стадіях еволюції, проявляє себе певна зумовленість, переддетермінованість розгортання еволюційних процесів, причому даний стан системи зумовлюється не тільки її минулим, її історією, але і будеться, формується із майбутнього, у відповідності із прийдешнім порядком. Стосовно до людини, саме нею усвідомлені та приховані підсвідомі установки зумовлюють її поведінку у теперішньому та майбутньому часі [11, с.4], яка в свою чергу ґрунтується на особистісних ціннісних смислах та суспільних ціннісних парадигмах, які оволодіваються у процесі онтогенезу.

Засвоєння цінностей соціальних спільнот і їх трансформації в особистісні цінності має два аспекти. Перший – інтеріоризація. Це рух від цінностей соціальних груп (соціальне зовнішнє) до особистісних цінностей (соціальне внутрішнє). Другий аспект – соціалізація. Це рух від структури індивідуальної мотивації, заснованої виключно на потребах (внутрішнє, біологічне), до структури, в якій головну роль відіграють цінності (внутрішнє, соціальне). Тобто інтеріоризація і соціалізація (відносно процесу становлення особистісних цінностей) – це дві грані одного процесу: трансформації самих цінностей і трансформації структури індивідуальної мотивації. І цей рух, як наголошує Д.А. Леонтьєв, відбувається через різні кордони: зовнішнього/внутрішнього в першому випадку і біологічного/соціального в другому [5, с.231–232].

Особистісними цінностями стають ті смисли, по відношенню до яких суб'єкт самовизначився. Для введення поняття особистісних цінностей в арсенал психологічної термінології необхідно не тільки встановити зв'язок з іншими поняттями, що використовуються для смислової сфери особистості, але і вказати відповідну емпіричну реальність. У площині емпіричних досліджень конструктивна роль особистісних цінностей найбільш чітко виступає, на наш погляд, при інтерпретаціях так званих моральних рішень і процесів особистісної регуляції прийняття рішень (інтелектуальних, поведінкових, і т.д.). В них суб'єкт реалізується на рівні цілісного Я, що передбачає свідомий і відповідальний вибір не тільки в плані зовні заданих альтернатив, але і в плані досягнутого потенціалу саморегуляції як внутрішньої динаміки руху мотивів, цілей та смислів. Якщо припустити, що особистісні цінності виступають специфічною формою функціонування смислових утворень в особистісних структурах, то можна визначити їх психологічне коріння: вони формуються та проявляються саме в актуальній

регуляції рішень суб'єкта як переваги. Таким чином, особистісні цінності функціонують як певний рівень розвитку, або генезису смислових утворень.

Вказане розуміння цінностей містить в собі можливості: а) встановлення взаємозв'язку поняття "особистісні цінності" вже з відомим йому передбачуваним рядом понять через поглиблення уявлень про їх специфічну якість саме як усвідомлюваних утворень, б) виявлення закономірностей утворення особистісних цінностей, тобто проходження ними різних рівней усвідомлення, включаючи самосвідомість особистості. Особистісні цінності опосередковують перехід на більш високий рівень особистісних структур тих смислових утворень, які могли і до цього виступати в якості значущих психічних регуляторів діяльності і спілкування суб'єкта, але набувають ціннісний статус тільки при перетворенні його особистісних зусиль на свою смислову сферу, на власне Я [2, с.99–100].

У молодшому шкільному віці цілі самовиховання та саморозвитку усвідомлюються в системі суто особистісних цінностей, цінностей рідного дому, малої батьківщини. Самовиховання обмежується самовираженням з елементами самоствердження, самопізнання, самовипробування; яскраво проявляється прагнення до зміни конкретних форм поведінки, а не якостей особистості. Вирішення моральних конфліктів здійснюється, як правило, у відповідності з принципами близьких дорослих (батьків, вчителів). На майбутнє дитина дивиться крізь конкретну ситуацію. Переважає оптимізм по відношенню до життя. Образ цілі полягає у мріях, що змінюються фантазіями та прожектерством (не настільки яскраво вираженим, як у дошкільному віці). Приймаються культурні норми близького оточення, демонструється прагнення до досягнення успіхів при певній мірі незалежності. В цілому смисложиттєві орієнтації особистості ще не формуються, але проявляється готовність учня до самоаналізу та активний інтерес до спілкування з приводу влаштування світу [2, с.45].

Молодший шкільний вік – це період, коли у дітей закладаються основи формування ціннісних уявлень. Це пов'язано з особливостями протікання аналітико-синтетичних процесів у цьому віці, із специфікою розвитку розумових операцій у дітей. Психічним інструментом сприймання ціннісних норм та правил поведінки є знак, що виконує символічну функцію. Первинно соціокультурні знаки постають перед дитиною у символічно-образній, нормативно-смислової формі, а вже потім у логіко-понятійній та абстрактно-смисловій [3, с.30].

Дослідження Н.І. Непомнящої показали, що вже в 6-7 років складаються хоч і прості, але вже узагальненні, специфічні для даної людини, стійкі (тобто ті, що зберігають основні і в подальшому) психологічні механізми. Ці механізми по відношенню до інших ієрархічних рівнів конкретних властивостей починають грати певну роль, стаючи особистісною основою психіки в цілому.

Ось чому можна казати, що в цьому віці відбувається становлення особистості. Більш того саме цей вік найбільш сензитивний сприятливий, для

спрямованого формування оптимальних рівней механізмів психіки, особистості дитини [6, с.2].

Узагальнюючи та аналізуючи дослідження вчених можна зазначити, що у молодшому шкільному віці ігрова діяльність змінюється учбовою діяльністю, завдяки цьому йде активізація та інтенсивний розвиток пізнавальних процесів, операцій образного та логічного мислення. У дітей спочатку відбувається формування образу а потім на основі виділення смислових пріоритетів та смислових систем утворюються значущі смислові конструкції у вигляді ціннісних формувань. Синергетичність даних ціннісних утворень полягає в тому, що із хаосу утворюються ціннісні смислові образи, що сприяють процесу формування особистісних цінностей як самоорганізуючої системи, яка надалі функціонує згідно потреб, мотивів, цілей особистості.

Література

1. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання. – К., 1997. – С.21–25.
2. Будинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта: экспериментальные исследования // Вопросы психологии. 1993 №5 – С.99
3. Лазарчук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С.19–35.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М., 1975.
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М., 2003. – 487 с.
6. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6-7 лет. – М., 1992.
7. Проблемы периодизации развития психики в онтогенезе. – М., 1976.
8. Рубинштейн С.Л. Общая психология. – СПб., 2002. – 720 с.
9. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. – М., 2001. – 460 с.
10. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия. – М., 1990. – 360 с.
11. Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным // Вопросы философии, 1992, №12.
12. Ульянова Н.В. Формирование смысловых ориентаций учащихся // Педагогика – 2007 - №7.
13. Философская энциклопедия. Т.5. – М., 1970. – 740 с.
14. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб., 2000.
15. С.Д.Максименко, М.-Л.А.Чепе, Н.М.Бугаева. Трансформационные механизмы нужды в зависимости: генетико-моделирующий метод прогнозирования аддикций в онтогенезе. Институт психологии им. Г.С.Костюка НАПН Украины (Киев). Режим доступа: <http://vuzlib.com/content/view/958/94/>
16. М.-Л.А. Чепе. Синергетика в психологии – перші результати експериментальної практики. Режим доступа: <http://vuzlib.com/content/view/958/94/>
17. Обухова Л.Ф., Детская (возрастная) психология. – М., 1996. – 374 с.

18. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников. – М., 1962.
19. Цукерман Г.П. Виды общения в обучении. – Томск, 1993.
20. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности. – М., 1996. – с.180.
21. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – М., 1995.
22. Сухомлинский В.А. – М., 1973.

В статье проанализированы психологические особенности формирования личностных ценностей у младших школьников как определенных новообразований этого возраста, которые трансформируются в самоорганизующуюся систему в зависимости от социальных и личностных факторов.

Ключевые слова: ценность, личностные ценности, сензитивность, синергетика, личностный смысл.

The paper analyzes the psychological features of personal values formation among primary school children identified as new formation of this age, which are transformed into self-organizing system depending on the social and personal factors.

Key words: values, personal values, sensitivity, synergy, personal meaning.

Я.Г. Невідома

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГРУПОВОГО СТАТУСУ ТА СОЦІАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття розкриває результати проведеного дослідження. Висвітлено взаємозв'язки групового статусу з соціальними здібностями особистості. Викладено основний підхід до створення тренінгової програми, спрямованої на розвиток соціальних здібностей і впливу на соціометричний статус.

Ключові слова: груповий статус, соціальні здібності, тренінгова програма.

Актуальність. Особистість, група, колектив, суспільство – явища, які пов'язані логікою розвитку людства, тому особистість не можна розглядати поза тим соціальним контекстом, органічною підсистемою якого вона є. Крім того, соціальне середовище складається з різних елементів, які відіграють не однакову роль у всій суспільній системі, здійснюють досить різний за силою та характером вплив на людину. В суспільстві існують малі та великі соціальні групи. На людину впливають як одні, так і інші. Безпосередній вплив соціальних факторів мікросередовищ, малих груп має велике значення, оскільки він опосередковує дію факторів макрорівня, задомлюючи їх через свою призму.

В малій групі визначальними є безпосередні стосунки та взаємодії між її членами, емоційний контакт, піддатливість або супротив груповому тиску, соціально-психологічна сумісність та ін. В групі важливими є ті взаємодії та взаємостосунки людей, які опосередковані цілями, задачами і цінностями спільної діяльності, тобто її реальним суспільним і особистісно-значимим змістом.

Питання вивчення взаємостосунків пов'язано з процесом впливу через здібності та вміння або інші ресурси на інших членів групи, та має назву неформального лідерства. Тому особливу увагу привертає питання детермінант соціально-психологічного статусу індивіда у студентській групі та його зв'язок з потенціалом соціальних здібностей особистості.

Метою статті є розкриття результатів, отриманих в ході дослідження та опис тренінгової програми з розвитку соціальних здібностей.

На сьогоднішній день соціальні психологи виявляють значний інтерес до проблеми вивчення навчальних груп в системі вищої професійної освіти. При цьому багато авторів розглядають групу студентів як сукупний суб'єкт діяльності і спілкування. Деякі вчені вважають, що даний феномен пов'язаний з розвитком перцептивних здібностей студентів і вже на другому році навчання студентська група стає повноцінним суб'єктом взаємостосунків.

Міжособистісні стосунки є невід'ємним феноменом життєдіяльності людей, який проходить через всі сфери їх суспільного життя. Міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між людьми, що суб'єктивно переживаються, які об'єктивно проявляються в характері та способах взаємних впливів людей в ході спільної діяльності. Їх можна визначити як взаємну готовність партнерів до певного типу почуттів, домагань, очікувань, поведінки.

Згідно трьохкомпонентної концепції, соціальна взаємодія може здійснюватися на трьох рівнях: когнітивному, емоційно-комунікативному, практичному. Акцент при цьому робиться на емоційно-комунікативний компонент, яких проходить крізь усі інші в процесі спільної діяльності: "учасники взаємодії обмінюються думками і почуттями, складають план спільної діяльності, розподіляють функції. Емоційно-комунікативний компонент в спільній діяльності при правильній організації формує мотивацію, як окремих учасників, так і всієї групи як цілісної цілеспрямованої системи".

Динамізм соціальної взаємодії обумовлений поступовим розвитком стосунків між людьми, ускладненням характеру контактів, народженням нових патернів сприйняття та глибинних механізмів регулювання стосунків.

У. Шутц виділив три етапи в розвитку групи – контактність, контроль та прив'язаність [2]. Контактність має безпосереднє відношення до формування групи. Проблеми взаємодії – це проблеми контакту, або зустрічі. Рівень розвитку контактності індивіда впливає безпосередньо і на процес його входження в групу. Люди повинні зустріти один одного і прийняти рішення про тривалість стосунків. Деякі надають перевагу тому, щоб залишатися у тіні, в своєму власному просторі і з незадоволенням сприймають вторгнення до них сторонніх. Інші тримаються дуже обережно, намагаючись не заходити на чужу

**ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Том XIII, частина 2

За редакцією академіка С.Д. Максименка

Підписано до друку 31.05.2011. Формат 60 x 84/16.
Гарнітура Ukrainian Pragmatica. Папір «Maestro Guttenberg»
Друк виконано на обладнанні RISOGRAPH GR-3750.
Ум.-друк. арк.27,5 Обл.-вид. 23,9 арк.
Наклад 300 прим.

Фірма «ГНОЗІС»
Україна, 04080, м. Київ, вул. Межигірська, 82А